

Geleneksel tıp nedir, ne değildir?

Prof. Dr. Ayten Altıntaş

Tokat'ta doğdu. İlk ve orta öğretimini Konya'da, yükseköğrenimini 1966-1970 yıllarında İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nde tamamladı. Aralık 1975'de Prof. Dr. Bedii N. Şehsuvaroğlu'nun yanında tıp tarihi çalışmalarına başladı. Hocasının vefatı üzerine Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde Prof. Dr. Emine M. Atabek'in kürsüsüne geçti. 1982 yılında doktor, 1988'de doçent, 1996 yılında profesör oldu. Çalışmalarında tıp tarihi ve tıp etiği alanlarında yoğunlaşmış, Türk tıp eğitimi ve Osmanlı Tıbbında tedavi konusuna ağırlık vermiştir. Ders notlarının dışında 130 araştırma makalesi, 5 kitabı vardır. Türk Tıp Tarihi Kurumu ve Uluslararası Tıp Tarihi Kurumu üyesidir. Halen İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı öğretim üyesi olan Dr. Altıntaş, evlidir ve iki çocuk annesidir.

Geleneksel tıp konusunda 2010 yılında "Geleneksel Bitkisel Tıbbi Ürünler Yönetmeliği", 2014 yılında ise "Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği" çıkınca çok sevindim (1, 2). Tıp tarihi ile uğraşmaya başladığımdan beri geleneksel tıbbın önemini fark ettim ve bu tecrübelerin bugünkü tıbbı katacağı çok şey olduğunu düşündüm. Geleneksel Tıp Yönetmeliği çıktıktan sonra birçok tıp fakültesinin "merkez" kurduğunu öğrendim ve bunlardan birkaç tanesini yakından tanıma imkânım oldu. Burada gördüğüm tablo; araştırmacıların hali hazırda yaptıkları araştırmaları "geleneksel tıp" şemsiyesi altında sunmalarıydı. İkili görüşmelerim sırasında da pek çok doktor ve eczacının bu konuda İbni Sina isminden başka bir bilgileri olmadığı, günlük hayatta gördüğümüz bitkisel ilaçların şarlatanca pazarlanmasının geleneksel tıbbımız sanıldığı kanaatini edindim. Bu sebeple benim gibi tıp tarihçilerinin bu konuda doktor ve eczacıları bilgilendirmesi gerektiğini anladım. Bu makaleyi ve bir kitabı kaleme almaya karar verdim.

Geleneksel tıbbımızın ne olduğunu "biraz olsun" anlamak bile "ne olmadığını" anlamaya kâfi gelecektir. Bugün bütün dünyada geleneksel tıptan bahsedebiliyorsak Hindistan, Çin gibi "Eski Tıbbı" bugüne kadar devam ettirmiş ve yaşayan örneklerini görebildiğimiz tıp sayesinde. Bir de her türlü yasağa rağmen dünyanın birçok yerinde devam ettirilen "Eski Tıp" uygulamalarının bugünkü doktorlar

tarafından fark edilmeleri sayesinde. Geleneksel tıbbı anlamak için bugünkü tıbbın ne olduğunu çok iyi bilmek lazım. Tıbbın gelişim tarihine baktığımızda; 19. yüzyılda başlayıp bugünkü tıbbı kadar gelen "yeni tıp" ve tarihin ilk dönemlerinden itibaren başlayıp yeni tıp ile uygulama alanını terk eden eski tıptan bahsetmemiz lazımdır.

Tıbbın gelişim çizgisi içinde yeni tıp dediğimiz bugünkü tıbbımız; evrensel bir tıp olup 1850'li yıllardan itibaren şekillenen bir tıptır. Gözlem ve deneye dayalı bir tıp bilimini esas alır, istatistik ve kimya dilini kullanır (3). Ölçülebilir tek maddelik ilacı tercih eder ve bu ilaçlar genellikle kimyasal olup maksimum dozda zehirli minimum dozda etkisizdir. Bu yüzden doz çok önemlidir. Bugünkü tıp, cerrahi ve acil konusunda çok gelişmiş olup kronik hastalıklar konusunda başarısızlığı ise en yetkili şahıslar tarafından beyan edilmektedir (4).

Eski tıp da evrenseldi. Tarihin ilk dönemlerinden beri uygulanan tıp birikimleri, kitaplarla ve eğitimlerle aktarıldı; binlerce kere denenerek etkili olanlar kullanılmaya devam etti. Tamamen doğadan doğal maddelerle yapılan ilaçların madensel olanları özenle çıkarıldı, bitkisel olanlar da toplandı ya da tarımı yapıldı. Bu ilaçlar bir diyardan başka diyarlara tüccarlar vasıtası ile taşındı, etkili ilaç veya tıp uygulamaları dünyanın pek çok yerinde pek çok hekim tarafından uygulandı. Bizim geleneksel tıbbımız da bu şekilde oluştu. Ortaçağda İslam Medeniyetinin tıp konusunda yaptığı büyük birikimler ve aldığı tıp mirası ile Osmanlı hekimlerinin

kendi tecrübeleri birleşerek oluştu. Bu sebeple geleneksel tıbbımızdan bahsederken "Osmanlı Tıbbı" terimini kullanmak yanlış olmaz. Osmanlı Tıbbını tanımak ve bilmek, geleneksel tıbbımızı biraz olsun tanımak demektir.

Osmanlı Tıbbı dediğimizde, 14. yüzyıldan başlayan ve 19. yüzyılda tıbbın yenilenmesi ile bu geleneğini bırakan bir tıptan bahsediyoruz. Bu tıp, klasik dönem diye bahsettiğimiz dönemin Klasik Osmanlı Tıbbı'dır. 17. yüzyıldan itibaren Avrupa'da etkili olmaya başlayan madensel ilaçların etkisinin ön plana çıkması ile değişmeye başlayan tıp uygulamaları da bunun dışındadır.

Osmanlı Tıbbının Kaynakları

Geleneksel Tıbbımızın ne olduğunu anlamak için bu konudaki yazılı kaynakları bilmemiz gerekir. Kulaktan kulağa aktarılan ve bir sonraki nesillere öğretilen bilgileri bu kaynakların dışında tutuyorum. Çünkü bu bilgiler zamanla ve insan faktörüyle çok değişmiş ve bozulmuş olabiliyor. "Halk tıbbı" dediğimiz bu tıp, ayrı bir çalışma alanıdır. Geleneksel tıbbımızın yazılı kaynakları konusunda çok şanslıyız. Belki pek çok tıp kitabımız kayboldu, yandı, yakıldı ama kalanlar bize yeter. Payitahtın başşehri olan İstanbul, bu konuda çok şanslıdır. Kütüphanelerimizde, özellikle Süleymaniye Kütüphanesi'nde bu kitapları rahatlıkla bulabiliyoruz. Bu kitapların birçoğu da bugünkü alfabemize çevrildi ve Osmanlıca bilmeyenlerin de rahatlıkla okuyacağı hale geldi. Bunlardan bir kaçışöyledir:

Geredeli İshak b. Murat, "Edviye-yi Müfrede" 1390 (H.792)

Mustafa Canpolat, Zafer Önler. İshâk bin Murâd Edviye-i Müfrede. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ, Süleymaniye Pertevniyal No. 744/1.

Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ, Giriş Metin, Zafer Önler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 559, Ankara, 1990.

Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn-i Ahmed el-Mârdânî. Kitâbu'l-Müntehab fî't-Tib. (823/1420). Hazırlayan Prof. Dr. Ali Haydar Bayat, İstanbul, 2005.

"**Kitâbü'l Mühimmât**" Hazırlayan Sadettin Özçelik. XV. Yüzyılda Yazılmış Bir Tıp eseri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yayınları, Ankara, 2001. 157

Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî. Mürşid (Göz Hastalıkları). Hazırlayan Prof. Dr. Ali Haydar Bayat, Dr. Necdet Okumuş. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004

Eşref Bin Muhammed, Hazâ'inü's-Saâ'dât, 1460(H.864), Hazırlayan Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, IX.Seri-Sayı 9, Ankara, 1961.

Tabîb İbn-i Şerîf, Yâdigâr . Topkapı Revan 1684.

Tabîb İbn-i Şerîf, Yâdigâr; 15. yüzyıl Türkçe Tıp kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf

Proje Danışmanı A. Altıntaş, Editör Orhan Şahin, Yerküre Yayınları. İstanbul 2003 Cilt I

Tabîb İbn-i Şerîf, Yâdigâr; 15. yüzyıl Türkçe Tıp kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf

Proje Danışmanı A. Altıntaş, Hazırlayanlar; Y.Okutan, D.Koçer, M.Yıldız. Yerküre Yayınları, Cilt II, İstanbul, 2004.

Şirvanlı Mahmud, Kemâliye. (Giriş-İnceleme-Cümle Bilgisi-Metin-Sözlük) İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 3255. Hazırlayan Doç. Dr. Muhammet Yelten, İstanbul, 1993.

Kemâliye. Original Metin, sözlük, sadeleştirilmiş metin, tıpkıbasım. Prof. Dr. Ali Haydar Bayat, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul, 2007.

Sabuncuoğlu Şerefeddin. Cerrahiyyetü'l-Haniyye. Şerafeddin Sabuncuoğlu. Hazırlayan Prof.Dr. İlter Uzel. Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu Yayınları. Ankara 1992,cilt 1: Sabuncuoğlunun Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti, Cerrahname Nüshaları, Karşılaştırmalı Metin. 495 Sayfa. Cilt II: Tıpkıbasım (Faksimile), 200 sayfa.

Geleneksel Tıp Yönetmeliği

çıktıktan sonra birçok tıp fakültesi "merkez"

kurdu. Bunlardan birkaç tanesini yakından

tanıma imkânım oldu.

Burada gördüğüm tablo;

araştırmacıların hali hazırda yaptıkları araştırmaları

"geleneksel tıp" şemsiyesi

altında sunmalarıydı. İkili

görüşmelerim sırasında da

pek çok doktor ve eczacının bu konuda İbni Sina

isminden başka bir bilgileri

olmadığı, günlük hayatta

gördüğümüz bitkisel ilaçların

şarlatanca pazarlanmasının

geleneksel tıbbımız sanıldığı

kanaatini edindim.

Şerafeddin Sabuncuoğlu. Mücerreb-nâme. (İlk Türkçe Deneysel Tıp Eseri-1468), Hazırlayan İlter Uzel, Kenan Süveren, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

Sinoplu Mü'mîn bin Mukbîl. Miftâhu'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr (Göz Nurunun Anahtarı ve Neşe Hazinesi) Editörler. H.Kadircan Keskinbora, İbrahim Başağaoğlu. Nobel Tıp Kitabevi, 2010 (5).

Geleneksel tıbbımızı öğrenmek için kolaylıkla ulaşabileceğimiz yukarıdaki kitaplara bakabiliriz. Bu tıp kitaplarındaki bilgiler herkesin okuyup anlayabileceği şekilde yazılmıştır. Çoğunun başında, hekimi olmayan yerlerde müracaat edilmesi için yazıldığı bildirilir. Bu sebeple geleneksel tıbbımızdaki pek çok bilgi herkese ulaşmış ve uygulanmıştır. Bu amaç, "Yadigâr" adlı kitapta şöyle belirtilir: "... Bu kitap, Müslüman ve Mümin olanların sağlığının bozulduğu, hastalandıkları zamanlardaki ihtiyaçlarında kullanmaları, böylece sıhhat ve şifalarına sebep olmak olacağından...". Müntahab-ı Şifâ'da da şöyle yazılır: "...Kaçan ki bir yerde üstâd hekim bulunmasa, bu kitapla amel edeler Hak Teâlâ sıhhat rûzi kıla..."

Kitapların İçeriği

Geleneksel tıbbımızı öğrendiğimiz Osmanlı Tıp kitaplarının içeriğine baktığımızda ne kadar önemli ve geniş bilgilere sahip olduklarını görüyoruz. Bu tıbbın hacamat, sülük veya birkaç bitkisel ilaçla sınırlanmadığını sadece kitapların bölümlerine bakarak görebiliriz. Kitap bölümleri genellikle aşağıdaki gibidir (6):

Tıp kitaplarındaki bölümler

Birinci Bölüm: Tıbbın ne olduğu, esasları ve sınırları

İkinci Bölüm: Anatomi

Üçüncü Bölüm: Sağlık ve Hastalık hakkında bilgi

Dördüncü Bölüm: Teşhis; Nabız ve idrar tetkiki ile

Beşinci Bölüm: Sağlıklı Olmak için Yapılacaklar

Altıncı Bölüm: Hastalıklar; Baştan Ayağa doğru organların hastalıkları

Yedinci Bölüm: Bir Organa Ait Olmayıp Vücudun Tümüne Etki Eden Hastalıklar

Sekizinci Bölüm: Basit İlaçlar (Müfred Deva); Tek olarak ilaç olarak kullanılan maddeler.

Dokuzuncu Bölüm: Terkip Olarak Kullanılan İlaçlar (Mürekkep Devalar)

Yukarıdaki bölümlerin her biri çok önemli bilgiler içerir. Fakat bizim için birinci derecede önemli olan "bedenin hastalıkları" bölümüdür. Hastalıklar genellikle aşağıdaki gibi sıralanır;

Baştan Ayağa Hastalıklar

Başta olan hastalıklar

Gözde olan hastalıklar

Burun ve hastalıkları

Ağız ve boğaz Hastalıkları

Göğüsten göbeğe kadar organlara arız olan hastalıklar

Akciğer hastalıkları

Mide hastalıkları

Bağırsak hastalıkları

Yürek hastalıkları

Bağırsak hastalıkları

Kalın bağırsak hastalıkları

Karaciğer hastalıkları

Dalak hastalıkları

Böbrek ve mesane hastalıkları

Erkek hastalıkları

Kadın hastalıkları

Nikris ve mafsals ağrıları

Kalan organların hastalıkları

Bedenin dış yüzünde olan hastalıklar

Bu bölümlerde hastalıklar nasıl tanınır, nasıl ayırt edilir gibi bilgiler ile tedavi için hangi ilaçların kullanılacağına dair bilgiler yer alır. Burada tedavide kullanılan ilaçlara kısaca değinilmiş olup daha geniş olarak anlatılan formüller ve ilaçlar ayrı bölümlerde verilmiştir.

İlaç Olarak Kullanılan Maddeler (Müfred Devalar)

Osmanlı hekiminin bilmesi gereken en önemli bilgilerden biri, kullanılacak ilaçların bilgisidir. "İlaçlar, tıp biliminin aletleridir. Her ilacın kendine has özelliği ve etkisi vardır" denerek aşağıdaki ilaçlar hakkında bilgi verilir. Bunlar ortalama bir tıp kitabındaki ilaçlardır: Abdüsselam Otu, Aftimon, Afyon, Ağaç Kavunu, Akik, Alıç, Anason, Anber, Andız, Armut, Arpa, Ayva, Badem, Badılcın, Bakla, Bal, Baldırı Kara, Balık Otu, Balıklar, Behmen, Belesan, Belile, Bellut, Benefşe, Besfayeç, Beyan Kökü, Bezir Kutn, Bildircın, Biberiye, Böbrek, Böğrek, Börülce, Buğday, Buhuru Meryem, Büber, Cel Kafa, Centuyana, Cevz-İ Bevva, Cevz-İ Hindi, Cevz-i Rumi, Çadır Uşağı, Çavşır, Çelapa, Çil Kuşu, Çöpçini, Çörek Otu, Darçın, Darıfülfül, Demirdiken, Demirhindi, Dilki, Dişotu, Dut, Ebe Gömeci, Ebu Cehil Karpuzu, Efracia, Eftimon, Eğir, Eğrelti, Elma, Elmas, Emliş, Encibar, Endez, Erik Espit Yağı, Ferasyon, Ferencemşek, Fesleğen, Fındık, Fıstık, Firuze, Gafes, Garikon, Gota Ganba, Gül, Günlük, Güvercin, Habbül Aziz, Habbül Neyl, Harbak, Hardal, Haşhaş, Hatmi, Havlican, Havuç, Hazaz, Helile, Helyavn, Hıyar, Hıyarışenbe, Hiyofarikon, Hurma, Husyetussalep, İsfahani Sürme, İsrigan Dikeni, İspanak, İbrişim, İğde, İki Kardeş Kanı, İnci, İncir, Jalapa, Kabak, Kafur, Kahve, Kakule, Kantaryon, Kaplumbağa, Karabaş, Karaca, Karanfil, Karpuz, Kasteron, Katır Kuyruğu, Kavun, Kaya Kuyruğu, Kaymak, Kaysı, Kaz, Kebere, Keçi, Keçi Boynuzu, Kedi Otu, Kehrubu, Keklik, Kelermen, Kemadriyus, Kemafitus, Kene Tohumu, Kerfes, Kesira, Kestane, Kilyemisk, Kına, Kızıl Boya, Kızılıcık, Kilermeni, Kimyon, Kiraz, Koruk, Köknar, Köynük, Kudret Helvası, Kunduz Hayası, Lacivert Taşı, Ladin, Lahana, Lal, Limon, Lisani Sevr, Mahmude, Marul, Maydanöz, Mazeryon, Mazi, Mecukan, Mekke Ayrığı, Menekşe, Mercan, Mercimek, Mersin, Meyan Kökü, Mısır Baklası, Misk, Nahvayı Hindi, Nana, Nar İnar, Nevruz Otu, Nilüfer, Nohut, Oğlak, Ördek, Paça, Pamuk Yağı, Panzehir, Papatya, Patlıcan, Pazu, Pelin, Pelit Yosunu, Peygamber Ağacı, Peygamber Çiçeği, Peynir, Pirinç, Piruze, Ravend, Raziyan, Ribas, Safran, Sakız, Samkı Arabi, Sandal, Sarımsak, Sasgıras, Sater, Semiz Kabak, Semiz Otu, Serçe, Sezap, Sığın Geyiği, Sığır, Sığır Kuyruğu, Sina,

Sincap, Sınırlı Yaprığı, Sirke, Sumak, Surincan, Susam, Süğlün, Sümbülü Hindi, Süt, Sütlice Otu, Şahtere, Şakayık, Şalgam, Şebboy, Şeftali, Şeker, Tarçın, Tarhun, Tavşan, Tavuk, Temer Hindi, Tere, Tilki, Tini Mahtum, Turaç, Turak Otu, Turp, Turunç, Tut, Tuz, Ud, Udul Kahr, Udussalip, Unnap, Üzümler, Vaşak, Vişne, Yabani Fesleğen, Yağ, Yakut, Yarpuz, Yasemen, Yeşim, Yılkon, Yumurta, Zağferan, Zahter, Zambak, Zamkı Arabi, Zeberret, Zencefil, Zernebad, Zerrini Kadeh, Zeytun Yağı, Zufa, Zümrüt (7).

Terkip olarak kullanılan ilaçlar (Mürekkep devalar)

Osmanlı hekimi kullanacağı ilacı öncelikle müfret devadan (tek ilaç) seçer. Tek bir ilacın tedavide yeterli olmadığı zamanlar birçok maddenin bir araya geldiği mürekkep ilaçları da bilmeli ve kullanmalıdır. Bu konu Osmanlı Tıbbında çok gelişmiş ve uzmanlaşmış bir konudur. Hazırlanan ilaçlar aşağıdaki şekillerde preparatlar halinde hazırlanır:

1. Fasil: Mürekkep Şerbetler
2. Fasil: Macunlar, cevarişler (müshil ve kabız olanlar)
3. Fasil: Müshil olan macunlar cevarişler
4. Fasil: Hap olarak kullanılan ilaçlar
5. Fasil: Kurslar (Tabletler)
6. Fasil: Sufullar (Toz halindeki ilaçlar)
7. Fasil: Luukat (Pastiller)
8. Fasil: Merhemler
9. Fasil: Tıbbi Yağlar
10. Fasil: Şaflar (Şiyaf, Fitiller) (8)

Bir örnek

Osmanlı Tıbbı konusunda fikir sahibi olmak için küçük bir örneği aşağıda sunuyorum:

Hastalıklar bölümünde karaciğer hastalıklarında yer alan sarı sarılık (yarakân-ı asfer) hakkında özetle şu bilgiler verilir: Osmanlı hekimlerine göre "sarı sarılık" 14. yüzyıl Türkçesi ile şöyle açıklanır: "Bu illetden cemî' bedenin rengi ve gözün aginin rengi sâru olur ve bevl (idrar) rengi gâyet saru olur Türkçe bu maraza sarılık derler" şeklindedir. Sarı sarılık hastalığı sebebi olarak safra özsuyunun çokluğu veya sevda hilti denilen kana akan bir başka özsuyun çokluğu gösterilir. Bu özsuların çokluğu karaciğer ile safra kesesi ya da safra kesesiyle bağırsak arasında ya da karaciğer ile dalak arasında oluşan zararlı maddelerin çokluğu olarak izah edilir. Bu durumda yapılacak ilk şey, sağ kolun iki ana damarından kan alarak zararlı maddeleri uzaklaştırmaktır. Hastayı haftada iki gün birbiri ardınca kusturmakta zararlı maddeleri uzaklaştırır.

İlaç olarak hindibadan (cichorium endiva) yapılan özel şuruplar, temürhindi bitkisi, küsküt (bağbozan, cuscuta epythimun) gibi bitkilerden hazırlanan şurup verilir. Özellikle tavsiye edilen, "peynir suyu" ile hazırlanan ilaçlardır. Peynir suyunun hazırlanmasını Tabip İbni-Şerif şöyle anlatıyor: Süt kaynatılır, içine sirke katılarak sütün kesilmesi sağlanır. Bunun peyniri ayrılarak süzülür. Süzülen peynir suyu iki defa kaynatılır, kefi alınır ve şişeye konur. Bu şişe, soğuk suya oturtarak soğutulur. Bu su, karaciğer hastalıklarında çok faydalı bir ilaç olup hastalığın durumuna göre hekim bazı bitkiler katarak etkisini artırır. Bu cins sarılıkta her sabah aç karnına bal ve sirke ile hazırlanan "sikencübîn" içirilir. Dört saat sonra da bademyağı ve şeker yemesi tavsiye edilir. Sarılık hastalarına tatlı nar suyu ve ekşi nar suyunun çok faydalı olduğu bildirilir (9). Bazı özel durumlar için başka mürekkep ilaç formülleri verilir.

Sonuç

Geleneksel tıbbımız, Osmanlı Tıbbı ile genelleştirilebilir. Bu bilgiler yazılı kaynaklar olarak günümüze kadar bozulmadan gelmiş; okunabilir, anlaşılabilir ve uygulanabilir bilgilerdir. Binlerce yıllık tıp bilgilerinin Osmanlı hekimi tarafından süzgeçten geçmiş ve denenmiş bilgileridir. "Tıp bilimi bütün bilimlerin en üstünüdür. Öyle ki, tıp bilimini öğrenmek, beden sağlığını korumak için bütün insanlara gereklidir" denilerek önemi bildirilir. "Tabip, üstat, akıllı, zeki ve âlim olmalı, çok kitaplar okumalı, hastahanelerde çok çalışarak çeşitli hastalıkları tanıyıp tecrübeler kazanmalı; öğüt verici, doğru sözlü, güler yüzlü, temiz huylu, sözüne bağlı ve mizacı kusursuz olmalıdır" (10) denerek zamanlarının değerlerini kitaplarına yazmışlardı.

Geleneksel tıbbın dünyada ve Türkiye'de

önem kazanmaya başladığı bu günlerde bu bilgilerden faydalanmak istiyorsak yapacağımız tek şey vardır, o da bu bilgileri öğrenmek. Hekimlerimiz ön fiksiz ve özgür olarak bu tıptan bir şeyler öğrenirlerse bugünkü tıbbın kazanacağı çok şey olabilir.

Kaynaklar

- 1) Geleneksel Bitkisel Tıbbi Ürünler Yönetmeliği (Resmi Gazetede 27721 Numara ile 6.10.2010 tarihinde yayımlandı.)
- 2) Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği (Resmi Gazetede 29158 Numara ile 27.10.2014 tarihinde yayımlandı.)
- 3) A. Altıntaş. Tıp Tarihi Ders Notları. (Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Öğrencileri için Hazırlanmış), 2010-2015. Ali Haydar Bayat. Tıp Tarihi. İzmir 2003.
- 4) Kronik hastalıkların tedavi edilemediği Dünya Sağlık Teşkilatı tarafından defalarca rapor edilmiştir. 3.7.2012 Tarihli Medimagazin; Kronik Hastalıklar: Dünya Sorunu Dünya Sağlık Örgütü (WHO) raporlarına göre kronik hastalıklar dünyada tüm ölümlerin %60'ından (36 milyon kişi) sorumludur. Ayrıca Hacettepe Üniversitesinde yapılan araştırma raporu; Dünyada ve Türkiye'de Kronik Hastalıklar. Prof. Dr. H. Erdal Akalın. Medimagazin 29 Nisan 2015 Kronik Solunum Hastalıklarına Karşı Küresel İşbirliği GARD.
- 5) Daha geniş olarak bakınız; Ali Haydar Bayat. Tıp Tarihi. İzmir 2003.
- 6) Mârdâni esas alınmıştır; Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn-i Ahmed el-Mârdâni. Kitâbu'l-Müntehab fi'l-Tıbb. (823/1420). Hazırlayan Prof. Dr. Ali Haydar Bayat. İstanbul 2005.
- 7) Edviye-yi Müfrede esas alınmıştır; Geredeli İshak b. Murat. "Edviye-yi Müfrede" 1390 (H.792) Mustafa Canpolat, Zafer Öner. İshâk bin Murâd Edviye-i Müfrede. Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 2007.
- 8) Gayetül Beyan esas alınmıştır. Salih bin Nasrullah, Gayetü'l- Beyan Fi Tedbiri Bedeni'l-İnsan. Köprülü Ktp. No.975.
- 9) Yedigâr esas alınmıştır; Tabîb İbn-i Şerîf, Yâdigâr. Topkapı Revan 1684. Tabîb İbn-i Şerîf, Cilt I. Yâdigâr; 15. yüzyıl Türkçe Tıp kitabı, Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf Yerküre Yayınları. İstanbul 2003. Cilt II, İstanbul 2004.
- 10) Sinoplu Mü'min bin Mukbil. Miftâhu'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr (Göz Nurunun Anahtarı ve Neşe Hazineleri) Nobel Tıp Kitabevi 2010. Sayfa 195,196